

Fuzulî Ne Demek İstedi?
İşık imiş her ne var Âlem'de
İlm bir kıl ü kâl imiş ancak
İhsan Fazlıoğlu, İstanbul, Papersense Yay., 2015, 159 s.

Süleyman Arif ORAN*

İnsan mebdde ve mead arasında bulunan bir varlıktır. Çıkış, bir yerden başka bir yere intikal; dönüş ise yürünmesi gereken bir yerdir. Bu var oluş metafizik bir mesele olarak daima filozofların, kelimacıların ve sûfilerin ana tartışma konularından biri olmuştur. Fuzulî'ye göre, insan, çıkış noktası ile dönüş noktası arasında sürekli bir hareket halindedir. "İnsan"ın çabası bu hareketi anlamlı kılmaktır. Başka bir deyişle çıkış ve dönüş hayat olarak nitelendirilirse, sürdürmek için bilgiyle ve aşk ile anlamlandırılmalıdır.

Elimizdeki çalışma giriş, dört ana bölüm, sonuç ve üç ekten müteşekkildir. Kitabın amacı, İslam-Osmanlı-Türk entelektüel tarihine ilişkin bir okumanın nasıl yapılabileceğini bir beyit üzerinde göstermeye çalışmaktır. Edebî ve meşhur bir beyit olduğu içinde elden geldiğince geniş bir kesim ile irtibat kurabilmek; daha fazla muhatap kitlesine hitap edebilmektir. Bahse konu olan amacın gerçekleştirilebilmesi için, öncelikle kavramların açıklamaları yapılmış, ardından ilm, ışık, âlem ve kıl ü kâl terimleri sırayla incelenmiştir.

Kitap, sohbet üslûbunda kaleme alınmıştır. Açıklamalar ve atflar, yer yer beyitle ve bağlamla irtibatını kaybetmiştir. Yazar bu formatıyla eseri, Hüseyin Vassa'ın *Gülzâr-ı Aşk-Mevlîd Şerhi* adlı çalışmayla benzer görmektedir.

İlm, ışık, âlem ve kıl ü kâl terimleri, konuyla ilgili düşünce geleneğimizeki meşşâî, işrâkî, kelâmî, irfânî ve sûfî yaklaşımlar göz önüne alınarak incelenmiştir. Bu şekilde Fuzulî'nin mensup olduğu entelektüel dünya, üç boyutlu bir cisim olarak temsil edilmiştir.

"Mefhûma yelken açmak" başlığı ile kitaba giriş yapılmıştır. Yazar kavramların mısdaıklarını (referanslarını) doğru bir biçimde anlayıp anlayamama sorununu karşımıza getirmiştir. Nazar, bahs, ta'lil, istidlâl gibi kavramların mısdağı haritasını örnekler vererek açıklar ve meselenin zorluğuna dikkat çeker. Günümüzde yapılanın ise "zürafayı işkenceden geçirerek, tavşan olduğuna ikna etmek" misali, kâdim metinler, örüldükleri kavram yu-

* Arş. Gör., Kırklareli üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, (suleyman_arif@hotmail.com).

mağının, yazarının kastettiği doğal mısdaclarına uygun olarak değil, işkenceden geçirilerek modern okuyucunun kastına göre anlamaya zorlanmıştır.

Yazarın kitabın girişine bu şekilde başlamasının sebebi, Fuzûlî'nin ünlü beyti hakkında yapılan yorumların pek çoğunun yanlış anlaşılmasıdır. Kitapta bu yanlışlıklar tek tek tartışma konusu yapılmamıştır. Yazar bu çalışmada, beyit ile işkence etmeden, tarihi bağlamında, Fuzûlî'nin kimliği ve kişiliğini dikkate alarak bir sohbet niteliğinde bir yöntem takip edileceğini belirtmiştir.

Birinci bölümde yazarın ilk sorduğu soru “ilm, ışık, Âlem, kıl ü kâl ne demektir? Başka bir ifadeyle bu kavramların mısdacları, kadîm medeniyet küresi içindeki yeri nedir?” sorusudur. Bu soru cevaplandıktan sonra bir bütün olarak beytin anlamı da ortaya çıkacaktır.

Beytin içinde geçen terimler ilimle başlayarak açıklanmıştır. Öncelikle çok ayrıntıya girmeden etimolojik alt yapısı belirlenmiştir. Daha sonra Fuzûlî'nin yaşadığı kadîm kültürümüzdeki anlamı incelenmiştir. İlim kavramı meşşâî gelenekte, İbn Sînâci ve Felâsifenin nazarında neydi? Ve ayrıldığı nokta neresiydi tespit edilmiştir. İlim iki soruyu gündeme getirmiştir. Birincisi Ontoloji (varlığın bilgisi), ikincisi epistemoloji (nasıl bilinebileceğidir) dir.

Bu nokta-i nazardan bakıldığında dil artık değişmiş, bir üst dile evrilmiştir; Tanrı'nın ilmi, faal akıl, idealar dünyası, tümel vb... Sık sık vurgulayacağımız üzere Fuzûlî'nin arka planını Meşşâî-İbn Sînâci gelenek çizmiştir. Anlamı derinleştirmek için yazar kitapta bahse konu olan serüvene girmiştir.

Yazar, XIII. ve XIV. yüzyıllarını altın nesil olarak nitelendirmiştir. İlimin bu asırlarda yeniden tahlilinin yapıldığının ve üst dil diye ortaya çıkanın tekrar tarifi, bilimi ileri bir aşamaya taşımıştır. Nitekim İbn Arabî'nin Tanrı'nın ve tanrısal olanın irfânî yolla bilinebileceği ilkesi bunun bir göstergesidir. Yazarın diliyle ifade edersek: “Mahsûs'un mâkul hâle getirilme işlemi, artık mevhum'u ve muhayyel'i de içine alacak bir biçimde genişledi.” Âlim ve ârif, hakikati ibare ile dillendirirken sûfî, işâret ile ihsâs ettirmiştir. Bu noktada yazar irfânî ve nazârî farkları açıklamış kavramın geniş açısına yönelmiştir. Nitekim burada şiir dilinin önemini vurgulamış ve İbn Arabî'nin eserlerine atfedilen bir takım bilgilerin şiir diliyle veya mecaz ile anlatılabileceği belirtilmiştir.

Fuzûlî, kavramlar üzerinde ehl-i keşf arasındaki tartışmayı farklı tertip ederek aşmaya çalışmıştır. Fuzûlî'nin ilim ve marifet ayrımı dikkat çekicidir. Ehl-i keşfin, marifeti, ilme tercih etmeleri eleştiriye açık gözükmektedir. Aşkı

önceleyen Fuzulî'nin İlim ile ilgili ilginç tavrı, bilgiyi insan için zorunlu olarak görmesidir.

Işk kavramı açıklanırken kitabın bu bölümünde ilmi önceleyenlere sadece atıf yapılırken, ışık önceleyenler üzerinde durulmuştur. Yazara göre ışık vurgusu, büyük oranda, Horasan sûfilere tarafından başlatılmıştır. Horasan sûfilere aynı zamanda illet kavramına karşın, hikmet kavramını geliştirmişler ve kendilerini Hakîm olarak adlandırmaya başlamışlardır.

Yazar, meşşâilikteki "vucûd"un ve işrâkilerde ki "nûr"un yerini alan "ışık"ın, sûfi bakış açısına göre çok değişik biçimlerde tahayyül edildiğini belirtmiştir. Kimine göre ilâhî bir sıfat, kimine göre mutlak gerçektir. Işık, sûfilerde sadece kozmik bir ilke değil, tersine hem teolojik, hem kozmolojik, hem metafizik, hem kozmolojik hem de psikolojik bir ilke kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle, Işık, hem ayna, hem aynada gören, hem aynada görülen, hem de görmenin bizatihi kendisidir.

Horasan sûfilerinin burada isimleri ve fikirleri özellikle vurgulanmış ve onlar için ışık, koşullanmamış, kayıtlanmamış, ilâhî bir ilke, tanrısal bir sıfat, Tanrı'nın sözüyle özdeş addedilmiştir. Işık, saf bir birliktir ve küllîdir. Özellikle Ahmed Gazâlî çizgisi takip edilmiş ve kendisi konunun mihenk taşı kabul edilmiştir.

Işık, hubb, muhabbet gibi terimleri sık kullanan yazar bu terimleri klasik metinleri takip ederek daha ayrıntılı inceleme yoluna gitmiştir. İlk durağı Dâvûd Kayserî ardından Tehânevî ve son olarak da Fuzulî ile neticelendirmiştir. Bu üç zât üzerinden ışık kavramını inceleyen yazar meselenin ilmi veya ışık iptal etme söz konusu olmadığını, bu kavramlardan hangisinin önce geleceğinin belirlenmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Kavramı açıklarken Fuzulî'nin Rubâiyyât ve diğer eserlerinde bulunan beyitlerle konuyu aydınlattığı âşikardır. Metafizik yönden ele alınan mevzuu "Tanrı'nın yarattığı ilk şeyin akıl olduğu" iddiasının farkında olan bu şahıslar, eserlerinde ruh'a/ışık'a öncelik vermişlerdir. "Kenz-i Mahfî" kudsî hadisinin konuyu anlama açısından önemli olduğunu burada söylemeliyiz. Nitekim İbn Arabî, Konevî ve takipçilerinin ışık ve varlığı anlamlandırmadaki delili bu hadistir. Allah'ın varlığı gizli bir hazine, âlem ise o gizli hazinenin kapılarını açan bir anahtar remzindedir. Bu konu kitapta ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Ancak İslam düşüncesi üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek bu iki sûfinin varlık ve Tanrı-âlem ilişkisi hakkında ki fikirleri bahse konu olan hadis-i şeriften mülahemdir. Bu sebeple burada kısaca zikretmeyi uygun gördük.

Üçüncü olarak beytin içindeki “âlem” kavramı açıklanmıştır. Âlem, Tanrı’dan başka her şey, ister cevher ister araz olsun tüm mahlûkât olarak tanımlanmıştır. Ayrıntıya girmeden âlemin katmanlarından söz edilmiştir. Diğer kavramları açıklama yöntemi burada da aynıdır. Öncelikle işrâkî filozofların ruhânî ve cismânî âlem ayrımını belirtmiş ardından meşşâilerin meseleye yaklaşımlarını aktarmıştır. Âriflerin yaklaşımını ayrı, sûfilerin yaklaşımını ayrı incelemiştir. Âriflerin (â’yân-ı hârice ve â’yan-ı sâbite) nazariyelerine dikkat çekmiştir. Âlemle ilgili birçok farklı anlamların olduğunu bunların dökümünü çıkarmanın yazının hedefi olmadığı âşikardır. Fazlıoğlu, bu noktada her bir insanı bir âlem kabul eden irfânî geleneğe de işaret ederek yetinmiştir.

Meşşâî kelâmî hikmet; tahsilinin nazar/bahs/burhan, tabirini ise dil/ibare/kavl ile yapar. İşrâkî ve irfânî hikmet müşâhede/keşf/zevk, tabirini ise hal/işâre/şiir ile gerçekleştirmektedir. Bu noktada kavram çerçevesinde “nazârî ile keşfî, başka bir deyişle burhânî ile irfânî-sûfî bilgi arasındaki farklar nelerdir? Sorusunun çalışmadaki öncelikli, asıl soru olduğu söylenebilir.

Yazı boyunca ışık, ilim, âlem ve kıl ü kâl kavramlarının kadîm bir arka plana sahip olduğunu sık sık vurgulamıştır. Kitabın ikinci bölümü, meşşâî felsefe dili çerçevesinde metafiziğini yapan İbn Sînâ üzerinde yoğunlaşmıştır. “Tanrı âlem arasındaki ilişki” meselenin çıkış noktası kabul edilmiştir. İbn Sînâ’nın nazariyesi, Tanrı’nın kendi mahiyeti/özü, kendi kemâlini ve aşkınılığını; ayrıca iyiliğin kendinden sâdır olduğunu ve bunu da, kendinin ışık olan öz’ünü gerektirdiğini bilmesidir. Öte yandan saf iyilik, saf akıl ve saf ışık olan Tanrı’dan tecellinin nedeni ışık’tır. İbn Sînâ’nın tavrı belirlenirken *Şifâ*, *Necât*, *İşârât* ve *Işık* risalelerine atıf yapılmıştır.

Işık ve ilim kavramlarına büyük önem atfedilmiş tüm evreni varlık içinde tutan bir işlev gördüğü vurgulanmıştır. Işık’ın kaynağı Tanrı’dır. Tüm var olanlarda sârî olan da farklı tecellileriyle bu ışıktır. Beyitte geçen ışık kavramını anlama açısından bu nazariye önemlidir. Nitekim bu düşünce bağlamında ışık-sız hiçbir varolan yoktur. İbn Sînâ felsefesinde ışığın rolü büyüktür. Mümkün varlıklardaki mahiyet-varlık ayrımının Tanrı’daki ayniyetini sağlayan da ışıktır. Nasıl idrak edilirse edilsin tecellide, Tanrı’dan varlık, bilgi, iyilik, güzellik ve ışık sudûr eder. Tanrı’yı bilmek ancak onun tecellisi aracılığıyla olanak bulur. Tanrı ve insan arasındaki ilişki dini açıdan inanç, İbn Sînâ açısından ışık, sûfiler açısından ise fenâ terimleriyle özetlenmiştir. Işık ve ilim beytin en önemli iki kavramı olduğu için kavramların etrafında söylenenlerle birleştirilerek kaynağa inmede bu yol takip edilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde, kişinin zihnindeki “nereden geldik, nereye gidiyoruz, saadete mi, selâmete mi?” düşüncesi işlenmiştir. Nefsin tekâmülünün bu noktada nasıl gerçekleşeceği ve kadîm kültür ve felsefelerde nasıl yanıt bulduğu incelenmiştir. Her hâlükârda nefsin tekâmülü için bir yola girilmesi, yola çıkılması, yola revan olunması kaçınılmaz kabul edilmiştir. Bu durumda sorulması gereken bir diğer soru; gidilen yolun nihâî amacının ne olduğudur. Nazarî, keşfî ve sûfî bakış açısı arasındaki fark burada da ortaya çıkmaktadır. Sûfî çizgide amaç insanın selâmetiyken nazârî ve keşfî yaklaşıma göre amaç insanın saâdeti kabul edilmiştir. Çünkü ruh-ışık, selâmeti verirken, akıl-ilim, saâdeti verir. Yazar bölümün sonunda, İslam dünyasında başta ilm-i kelâm ve işrâkîlik olmak üzere keşfî-irfânî ekoller ile sûfî tavrın, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselmeye başlayıp olgunluk dönemine ulaştığını belirtir. Netice-i kelâm olarak faal aklın öldüğünü, saâdetin son bulunduğunu, insanların ışık sığınıp, selâmete yöneldiğini sloganlaştırır.

Kitabın dördüncü ve son bölümünde ışık kavramının Hermetik anlayışta, Çin’in, Hind’in, Babil’in, Pers’in, simya anlayışlarında, Sibiryâ’nın, Afrika’nın kültürlerinde, Şamanizm’de, tek tanrılı dinlerde dile getirildiğini belirtmiştir. “Başka göller, başka dertler” başlığıyla incelenmiştir. Bu çalışmada her düşüncenin, kültürün, anlayışın ele alınması mümkün değildir. Ancak yazar burada bazı benzerliklere dikkat çekmiş ve bir takım örneklenmelerde bulunmuştur. Mesela Ortaçağ Avrupa Felsefesi’nde ışık, teolojik ve romantik çerçevede gündeme gelmiştir. Hobbes, Hegel ve Sartre örneklerinde ışık bir tür güç anlamında ele alınmıştır. Aristoteles ve L. Irigaray de sevgi/ışık çok anlamlı, katmanlı bir yapı olarak incelenmiş ve bizi tehdit eden değil olgunlaştıran bir unsurdur.

Yazara göre ışık, varlığın sırlı yanının bir cevabıdır, yani insanın en derindedir. Özne ile nesne arasındaki mesafenin giderilmesi, olgu ve olaylara, tüm varlığa, ışık ile ışık üzerinden bakmakla mümkündür. Ölüm ile ışığın ilişkisi bizim için bir sırdır.

Netice olarak, yazı boyunca dile getirilenler madde ve mânâ denizinde kavramların hem nasıllığı, hem de niçinliği tetkikiyle kadîm dönemin düşünce dünyasında değerlendirilmiştir. Kitabın sonuç kısmında bu söylenenlerden günümüz için nasıl bir sonuç devşirileceği açıklanmıştır. Bugün, din, felsefe, sanat ve bilim arasındaki çatışmayla karşılaşan kavramlar, tek biçimliliği engellemesi için elzem görülmüş ve bu şekilde izah edilmiştir. Çalışmada bölümlerin başlıkları edebî dil göz önünde bulundurularak konuyu özetler mahiyette veciz bir söz ile kaleme alınmıştır. Sohbet üslûbunun korunduğu kitapta, akademik olmakla beraber akıcı bir dil kullanılmıştır.

Yazar, okuyucuya derin analizlerin hem şiirsel hem de akademik dille verilebileceğini ispatlamıştır.